

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

ТРЕТЯ СЕКЦІЯ

СПРАВА «НАВАЛЬНИЙ ТА ОФІЦЕРОВ ПРОТИ РОСІЇ»

(Заяви №№ 46632/13 та 28671/14)

РІШЕННЯ

*24 серпня 2016 року до тексту цього рішення були внесені зміни
відповідно до правила 81 Регламенту Суду.*

СТРАСБУРГ

23 лютого 2016 року

ОСТАТОЧНЕ

04/07/2016

*Це рішення набуло статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44
Конвенції. Воно може підлягати редакційним виправленням.*

Організація з безпеки та
співробітництва в Європі
Координатор проєктів в Україні

Government of Canada
Gouvernement du Canada

*Переклад здійснено в межах проєкту «Гарантування дотримання прав людини при
здійсненні правосуддя» Координатора проєктів ОБСЄ в Україні за підтримки Уряду
Канади та адвокатського об'єднання «Назар Кульчицький і Партнери»*

У справі «Навальний та Офіцеров проти Росії»,

Європейський суд з прав людини (третя секція), засідаючи палатою, до складу якої увійшли:

Луїс Лопес Герра (Luis López Guerra), *Голова*,

Хелена Єдерблом (Helena Jäderblom),

Джордж Ніколау (George Nicolaou),

Хелен Келлер (Helen Keller),

Йоганнес Сілвіс (Johannes Silvis),

Дмитрій Дєдов (Dmitry Dedov),

Бранко Любарда (Branko Lubarda), *судді*,

та Маріалена Цірлі (MarialenaTsirli), *заступник секретаря секції*,

після наради за зачиненими дверима 19 січня 2016 року

постановляє таке рішення, ухвалене того самого дня:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу було розпочато за заявами (№№ 46632/13 та 28671/14) проти Російської Федерації, поданими до Суду на підставі статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (надалі – «Конвенція») громадянами Російської Федерації паном Олексієм Анатолійовичем Навальним та паном Петром Юрійовичем Офіцеровим (надалі – «заявники») 24 червня 2013 року і 8 квітня 2014 року відповідно.

2. Заявників представляли пані О. Михайлова та пані С. Давидова, адвокати, що практикують у Москві. Уряд Російської Федерації (надалі – «Уряд») представляв пан Г. Матюшкін, Уповноважений Російської Федерації в Європейському суді з прав людини.

3. Заявники стверджували, що постановлений щодо них обвинувальний вирок за розкрадання (розтрату) коштів базувався на непередбачуваному застосуванні кримінального права, з порушенням статті 7 Конвенції, а також що провадження у даній кримінальній справі було проведено з порушенням статті 6 Конвенції. Вони також стверджували, що їхнє кримінальне переслідування та засудження були політично мотивованими, в порушення статті 18 Конвенції.

4. 7 жовтня 2014 року про заяви було повідомлено Уряд. Також було вирішено, що заяви повинні розглядатися у першочерговому порядку відповідно до правила 41 Регламенту Суду.

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

5. Заявники народилися у 1976 році та 1975 році відповідно і проживають у Москві.

6. Перший заявник є політичним активістом, лідером опозиції, активістом кампанії по боротьбі з корупцією та популярним блогером. Він є юристом і до свого засудження був членом Московської колегії адвокатів. Другий заявник, бізнесмен, був на момент розгляду даної справи директором товариства з обмеженою відповідальністю ТОВ «Вятська Лісова Компанія» (ТОВ «ВЛК» – надалі «ВЛК»).

A. Договір на реалізацію лісопродукції між Кіровлісом та ВЛК

7. У 2007 році Департамент державного майна заснував державне унітарне підприємство «Кіровліс» (КОДУП «Кіровліс»). Відповідно до його установчих документів діяльність Кіровлісу полягала в заготовці та обробці деревини. Підприємство мало у власності 36 лісопилот, зареєстрованих як його виробничо-господарські філії. Вочевидь, до 2009 року підприємство накопичило значні обсяги боргів і продовжувало зазнавати збитки.

8. У січні 2009 року губернатор Кіровської області п. Бєлих запросив першого заявника на посаду радника на громадських засадах з питань підвищення прозорості управління майном області. Спочатку п. Навальний виконував свою роль де-факто, перш ніж його було офіційно призначено на посаду 21 травня 2009 року. Одним із його проектів було вивести збиткову лісозаготівельну промисловість області з кризи.

9. На початку 2009 року перший заявник обговорив фінансові та матеріально-технічні проблеми Кіровлісу з директором підприємства Х. Він запропонував об'єднати підприємство з лісоторговельною компанією, щоб привабити покупців і, зокрема, припинити практику лісопилот Кіровлісу, пов'язану з продажем деревини напряму за готівковий розрахунок, в обхід бухгалтерії Кіровлісу. Х погодився, і перший заявник запросив другого заявника, який, як він знав, був би зацікавлений працювати в цій галузі, щоб він заснував лісоторговельну компанію. Другий заявник створив ВЛК і зареєстрував його у березні 2009 року.

10. 15 квітня 2009 року Кіровліс в особі Х уклав рамковий договір з ВЛК в особі другого заявника. Договір передбачав поставку продукції Кіровлісом на невиключній основі підприємству ВЛК з подальшим її перепродажем з боку ВЛК на користь клієнтів за агентську винагороду в розмірі 7%. Специфікації і ціни лісоматеріалів були викладені в тридцяти шести додатках до договору, які були підписані в період з 15

квітня по 13 липня 2009 року. Відповідно до договору, з 12 травня по 31 серпня 2009 року Кіровліс поставив ВЛК лісоматеріали на суму 16 165 826 рублів (що на той час було еквівалентно приблизно 330 000 євро).

11. В невстановлену дату прийомна дочка Х, пані Б, яка на той момент працювала директором комерційного відділу Кіровлісу, була прийнята на роботу в ВЛК на посаду заступника генерального директора з частковою зайнятістю.

12. В період з липня по серпень 2009 року за розпорядженням першого заявника було проведено аудиторську перевірку Кіровлісу. За її результатами адміністрація губернатора області створила робочу групу для реструктуризації Кіровлісу, до якої увійшов і перший заявник.

13. 17 серпня 2009 року Департамент держаної власності тимчасово відсторонив Х від виконання обов'язків директора Кіровлісу, а 17 жовтня 2009 року його було звільнено з займаної посади за неналежне управління підприємством.

14. 1 вересня 2009 року Кіровліс розірвав договір з ВЛК.

В. Розслідування за фактом шахрайства, вчиненого Кіровлісом

15. Протягом 2010 року перший заявник проводив кампанію боротьби з корупцією і опублікував низку статей та документів, в яких викрив факти причетності високопоставлених чиновників до масштабного шахрайства. Зокрема, 16 листопада 2010 року він опублікував статтю, в якій стверджував, що при будівництві нафтопроводу Східний Сибір – Тихий океан було розкрадено державних коштів щонайменше на суму чотири мільярди доларів США. У статті він послався на аудиторський висновок 2007 року і заявив, що до цього були особисто причетні президент Володимир Путін і віцепрем'єр Ігор Сечин.

16. 9 грудня 2010 року прокуратура Кіровської області (пізніше – Слідчий комітет Російської Федерації, надалі – «Слідчий комітет») розпочала перевірку за підозрою в тому, що заявники обманом змусили Кіровліс в особі його директора укласти збиткову угоду. Під час допиту Х заявив, що познайомився з п. Офіцеровим та п. Навальним в адміністрації губернатора. Він поскаржився заявникам на те, що Кіровліс зазнавав збитків, зокрема через падіння цін на лісопродукцію і відсутність покупців. П. Навальний пізніше повернувся до цієї розмови, запропонувавши створити торгівельну компанію-посередника – підприємство «ВЛК», щоб привабити клієнтів до Кіровлісу. В результаті було укладено договір. Х стверджував, що хоча ВЛК закуповувало лісопродукцію за середньоринковими цінами, він пізніше усвідомив, що агентська винагорода посередника і самі умови поставки створювали додаткові витрати для Кіровлісу, що робило угоду не вигідною. Тому він розірвав договір. Крім того, Х стверджував, що

при укладанні договору у нього склалося враження, що п. Навальний діяв в офіційній якості як член адміністрації губернатора, і він подумав, що як директор державного підприємства він мав виконувати рішення обласної адміністрації. Також було допитано двох колишніх працівників Кіровлісу, пані Б і заступника директора З. Вони підтвердили, що, незважаючи на те, що ВЛК оплачувало лісопродукцію за середньоринковими цінами, Кіровліс міг би отримати більше прибутків, якби реалізовував лісопродукцію напряму покупцям, а значить ці поставки приносили йому не самий великий дохід. Вони також стверджували, що договір було укладено під тиском з боку обох заявників, які, на думку директора, діяли від імені губернатора.

17. Слідчий комітет також допитав другого заявника. Останній зазначив, що він зв'язався безпосередньо з Х, так як знав, що Кіровлісу були потрібні покупці, і запропонував свою допомогу в якості посередника. Його контрагент не піддавався тиску чи обману, ціни були справедливими, а перший заявник у переговорах участі не брав. Перший заявник слідством не допитувався, оскільки «встановити його місцезнаходження не виявилось можливим».

18. 11 січня 2011 року Слідчий комітет вирішив не порушувати кримінальну справу щодо обох заявників за відсутності складу злочину.

19. 12 січня 2011 року щодо Х було порушено кримінальну справу за фактом зловживання службовими повноваженнями, не пов'язану ВЛК; він підозрювався у наданні преференційного режиму іншій приватній компанії, в якій працювали його родичі.

20. В невстановлену дату перевірка стосовно заявників була відновлена. Слідство допитало Х, пані Б., заступника директора Кіровлісу З., заступника голови адміністрації Кіровської області С., а також обох заявників. Так, перший заявник стверджував, зокрема, що після того, як Х доповів губернатору про збитки Кіровлісу та відсутність покупців, губернатор звернувся до комерційних компаній, які були б зацікавлені у співпраці з Кіровлісом. ВЛК відгукнулася на це звернення поряд із іншими компаніями; адміністрація губернатора не просила Кіровліс надавати ВЛК преференційний режим і не брала участі у переговорах. Поставки лісопродукції ВЛК складали не більше 2% від загального обсягу поставок Кіровлісу.

21. 28 січня 2011 року Слідчий комітет постановив рішення про відмову у порушенні кримінальної справи стосовно першого заявника за відсутності складу злочину. Стосовно другого заявника було прийнято рішення передати матеріали перевірки до Управління внутрішніх справ по Кіровській області, яке мало вирішити питання щодо наявності підстав для порушення кримінальної справи.

22. 2 лютого 2011 року перший заявник дав радіо-інтерв'ю, в якому закликав до рішучої боротьби з корупцією, охарактеризувавши партію «Єдина Росія» як «партію шахраїв та злодіїв».

23. 7 лютого 2011 року перевірку було відновлено. Слідчі допитали обох заявників, Х, двох колишніх співробітників Кіровлісу, пані Б., двох колишніх співробітників ВЛК та її діючого директора (брата другого заявника), а також п'ятих високопоставлених посадових осіб Кіровської області, у тому числі губернатора. Останній заявив, що у 2008 році Кіровліс опинився у складній фінансовій ситуації і мав істотну заборгованість. Тому губернатор доручив першому заявнику вивчити різні способи реструктуризації Кіровлісу, і останній входив до складу робочих груп та брав участь у робочих зустрічах з цього питання. Губернатор пояснив, що перший заявник не міг чинити тиск на Х чи впливати на господарську діяльність підприємств лісопромислового комплексу, у тому числі Кіровліс. У кінцевому підсумку, сам губернатор прийняв рішення про розірвання договору між Кіровлісом та ВЛК за результатами робочих зустрічей з Х та обома заявниками.

24. 9 лютого 2011 року Господарський суд Кіровської області ввів процедуру розпорядження майном Кіровлісу.

25. 3 березня 2011 року Слідче управління СК РФ по Приволзькому федеральному округу постановило рішення про відмову у порушенні кримінальної справи щодо заявників за відсутності складу злочину.

26. 10 травня 2011 року виконуючий обов'язки керівника Слідчого управління СК РФ прийняв рішення про порушення кримінальної справи щодо обох заявників. Їх підозрювали в обмані та зловживанні довірою директора Кіровлісу, що є правопорушенням згідно з пунктом (б) частини 3 статті 165 Кримінального кодексу.

27. Під час слідства, яке тривало одинадцять місяців, були допитані обидва заявники, а також Х, пані Б., два колишніх співробітника Кіровлісу та дев'ятнадцять директорів лісових господарств. Були досліджені бухгалтерські документи Кіровлісу та ВЛК, а також проведені бухгалтерська та фінансово-економічна експертизи. Як впливає з доводів сторін, були допитані такі свідки: свідок А., голова Департаменту лісового господарства Кіровської області, розповів про те, як відбувалося укладення договору між ВЛК та Кіровлісом і як Х та перший заявник розійшлися у поглядах. Свідок К., заступник голови Департаменту лісового господарства Кіровської області, стверджував, що перший заявник наполягав на незалежній аудиторській перевірці Кіровлісу і пропонував провести реструктуризацію підприємства для припинення фінансових маніпуляцій з боку Х. Ще сім свідків, всі вони менеджери ВЛК, дали детальні свідчення про діяльність ВЛК з залучення покупців для Кіровлісу згідно з умовами договору. На основі цих доказів слідчі дійшли висновку про відсутність підстав для порушення кримінальної справи стосовно заявників.

28. 10 квітня 2014 року Слідчий комітет припинив кримінальну справу щодо обох заявників за відсутності складу злочину.

29. 25 квітня 2012 року Слідчий комітет скасував це рішення.

30. 5 липня 2012 року голова Слідчого комітету Бастрикін, виступаючи на службовій нараді, розкритикував, між іншого, рішення про припинення кримінальної справи щодо першого заявника. Зокрема, на центральних телевізійних каналах Росії було показано фрагмент виступу, в якому Бастрикін заявив:

«У вас там є один чоловік на прізвище Навальний. Кримінальна справа – чому ви її припинили, навіть не довівши до відома керівництва Слідчого комітету? Вся країна сьогодні говорить [про це шахрайство], переговори [Навального і Бєлих] опубліковані, крім ревіння, ми нічого не чуємо. У вас була кримінальна справа проти цієї людини, і ви її тишком-нишком припинили. Я попереджаю, коли ось такі сюжети повторюватимуться, прощення не буде, милості не буде. Якщо є підстави припинити справу – доповідай... Слабкий, боїшся, тиснуть – доповідай... Підтримаємо, допоможемо, візьмемо справу в центральний апарат, а ось так, тишком-нишком...»

31. 26 липня 2012 року перший заявник опублікував статтю, в якій звинуватив Бастрикіна в порушенні законодавства, що встановлювало певні обмеження для вищих посадових осіб держави. У статті наводилися копії документів, які свідчили про те, що, обіймаючи посаду Голови СК РФ, Бастрикін отримав посвідку на проживання в Чехії і в нього був приватний бізнес.

32. 30 липня 2012 року слідчий Слідчого комітету в особливо важливих справах прийняв рішення про порушення кримінальної справи щодо Х за підозрою у співучасті в розтраті майна Кіровлісу за допомогою ВЛК за статтею 160 ч. 4 Кримінального кодексу

33. Того ж дня справу стосовно Х було об'єднано з кримінальною справою щодо заявників.

34. 31 липня 2012 року першому заявнику було пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину, передбаченого статтею 160 ч. 4 Кримінального кодексу. 3 серпня 2012 року аналогічне обвинувачення було пред'явлено Х, а 6 серпня 2012 року – другому заявнику. Всі вони підозрювалися в співучасті у розтраті майна Кіровлісу.

С. Рішення про виділення справи, досудова угода про співпрацю та спрощене провадження у справі Х

35. 26 вересня 2012 року заступник Генерального прокурора задовольнив клопотання Х про укладення досудової угоди про співпрацю і розгляд справи у спрощеному порядку.

36. 1 жовтня 2012 року Х та заступник Генерального прокурора підписали досудову угоду про співпрацю, яка передбачала, зокрема, обов'язок Х забезпечити «активне надання слідству інформації» про «причетність п. Офіцєрова та п. Навального до розтрати [майна], про їхні ролі у вчиненні злочину, про те, які конкретно заходи вони здійснили для реалізації злочинного плану, у тому числі про етапи

підготовки та укладання договору поставки, а також про те, як аргументувалася його здійсненність та практичність». 17 жовтня 2012 року кримінальну справу стосовно Х було виділено в окреме провадження.

37. 19 жовтня 2012 року перший заявник дізнався із засобів масової інформації про укладення досудової угоди про співпрацю і звернувся до Слідчого комітету та Генеральної прокуратури зі скаргою на те, що дана угода порушує його процесуальні права у порушеній щодо нього кримінальній справі. Він просив знову об'єднати справу щодо Х зі своєю справою, у випадку якщо її дійсно було виділено в окреме провадження.

38. 21 листопада 2012 року прокуратура відповіла, що досудову угоду про співпрацю було укладено в законному порядку.

39. 5 грудня 2012 року перший заявник звернувся до Ленінського районного суду м. Кіров (надалі – «районний суд») зі скаргою на рішення про виділення кримінальної справи щодо Х в окреме провадження та про її розгляд у спрощеному порядку. Того ж дня він направив ще одну скаргу до Генеральної прокуратури щодо рішення про виділення кримінальної справи щодо Х в окреме провадження.

40. 10 грудня 2012 р. Слідчий комітет відмовив у задоволенні клопотання про об'єднання кримінальної справи щодо Х з кримінальною справою щодо заявників.

41. 18 грудня 2012 року прокуратура відповіла, що рішення про виділення кримінальної справи відповідає закону.

42. 24 грудня 2012 року районний суд виніс постанову у справі Х, розглянутій у спрощеному порядку, без дослідження доказів. Суд визнав Х винним у розтраті майна Кіровлісу (частина 4 статті 160 Кримінального кодексу) і призначив йому покарання у вигляді чотирьох років позбавлення волі умовно із випробувальним терміном у три роки. У вироку було зазначено, що Х діяв за співучасті з двома особами, «Н.» та «О.». Зокрема, суд дійшов таких висновків:

«... наприкінці грудня 2008 року – початку січня 2009 року ... губернатор Кіровської області ... на зустрічі з керівниками великих підприємств області, у числі яких був [Х], ... представив своїх майбутніх радників на громадських засадах, у тому числі, Н., офіційно призначеного на зазначену посаду ... 21 травня 2009 року.

...

Приблизно в січні – лютому 2009 року Н. ... розробив злочинний план по здійсненню розкрадання майна КОДУП «Кіровліс» шляхом його розтрати на користь новоствореної та підконтрольної їм організації, яку повинен був заснувати та очолити О.

...

Приблизно в лютому – березні 2009 року Н., продовжуючи реалізовувати свій злочинний намір, спрямований на розкрадання майна КОДУП «Кіровліс»,

керуючи вчиненням злочину, ... повідомив [X] про майбутнє створення О. підприємства для надання посередницьких послуг ... з метою наступного вчинення розтрата ввіреного [X] майна.

[X] ... ніяких дій, спрямованих на запобігання незаконним діям Н., не почав, [i] погодився із пропозицією останнього, тим самим вступив з Н. та О. у попередню злочинну змову, спрямовану на розтрата ввіреного йому майна ... в особливо великих розмірах.

О. з метою реалізації злочинного плану Н., діючи спільно та узгоджено з ним, у березні 2009 року забезпечив створення ... ТОВ «ВЛК» ..., тим самим організував сприяння у вчиненні злочину ...

...

Згодом [X], ...діючи умисно та узгоджено з Н. та О., підписав договір поставки з ВЛК ..., повною мірою усвідомлюючи суспільну небезпеку ... у зв'язку з відсутністю з боку ВЛК еквівалентного відшкодування ...

...

При цьому [X], Н. та О. вірогідно знали про те, що ТОВ «ВЛК» оплачуватиме товар на умовах, встановлених договором і додатками до нього, за свідомо заниженою ціною порівняно з тією, яку КОДУП «Кіровліс» могло б отримати від покупців без використання посередницьких послуг ...

...

У період з 15 квітня по 13 червня 2009 року ... [X] та О., ... за співучасті з Н., який організував вчинення зазначеного злочину і керував його виконанням, підписали [тридцять шість] додатків до договору ..., якими визначалися ... ціна, яка без урахування будь-якої економічної необхідності була навмисно занижена всіма учасниками злочину порівняно з ціною, за якою продукція КОДУП «Кіровліс» могла напряду реалізовуватися контрагентам ВЛК.

...

При цьому Н. та О. усвідомлювали, що [X], протиправно позбавляючи КОДУП «Кіровліс» можливості самостійної реалізації виготовленої лісопродукції за ринковими цінами, тим самим передає дану лісопродукцію у розпорядження ВЛК без відповідного та еквівалентного відшкодування її ринкової вартості.

У період з 15 квітня 2009 року по 30 вересня 2009 року в м. Кіров [X] з використанням свого службового становища та О., діючи умисно за попередньою змовою з Н. і за його вказівками, забезпечили виконання умов договору поставки ... і додатків до нього ...

...

У такий спосіб [X], діючи за попередньою змовою спільно з Н. і О., з використанням свого службового становища, ... з корисливих мотивів, протиправно розтратив чуже майно, що перебувало в його віданні, ... на користь третіх осіб - співучасників злочину та підконтрольного їм ТОВ «ВЛК», чим завдав істотної майнової шкоди власнику даного майна – КОДУП «Кіровліс».

Заступник Генерального прокурора ... звернувся з поданням ... застосувати особливий порядок судового засідання та винесення судового рішення ... стосовно [X] ...

Підсудний [X] повністю визнав свою провину у вчиненні злочину, погодився з пред'явленим йому обвинуваченням, з поданням ... про застосування особливого порядку ... у зв'язку з укладенням досудової угоди про співпрацю.

...

Відомості, повідомлені [X] при виконанні зобов'язань за укладеною угодою про співпрацю, є повними, правдивими, підтверджуються іншими матеріалами справи. Таким чином, суд доходить висновку, що [X] дотримано умови та виконано зобов'язання за укладеною з ним досудовою угодою про співпрацю. Отже, постановлення вироку щодо підсудного може бути проведене без дослідження доказів у порядку, встановленому статтею 316 КПК із урахуванням вимог статті 317.7...»

43. 3 січня 2013 року перший заявник подав апеляційну скаргу на вирок у справі Х. Зокрема, він оскаржив розгляд справи у спрощеному порядку, її виділення з кримінальної справи щодо заявників, а також стверджував, що даний вирок має преюдиційне значення для його справи.

44. 9 січня 2013 року вирок щодо Х набув чинності.

45. 17 січня 2013 року районний суд повідомив першого заявника про те, що він не має права оскаржувати вирок у справі Х, тому що не брав участь у цій справі. На тій самій підставі йому було відмовлено в доступі до протоколу судового засідання.

46. Того ж дня було припинено переслідування обох заявників за статтею 165 ч. 3 п. (б) Кримінального кодексу. Обвинувачення за статтею 160 ч. 4 Кримінального кодексу було викладено в новій редакції щодо другого заявника.

47. 20 лютого 2013 року перший заявник оскаржив відмову в розгляді його апеляційної скарги до Кіровського обласного суду (надалі – «обласний суд»).

48. 13 березня 2013 року заступник Голови Кіровського обласного суду відповів, що апеляційна скарга не підлягає розгляду, тому що перший заявник не був учасником судового провадження. Крім того, зазначалося, що вирок у справі Х не має преюдиційного значення для справи заявника; його провина не встановлювалася, він не брав участі у даному розгляді і його ім'я у вирокі не згадувалося.

D. Судовий розгляд у справі заявників та їхнє засудження

49. 20 березня 2013 року щодо обох заявників було затверджено обвинувальний висновок.

50. 3 квітня 2013 року районний суд призначив засідання у справі заявників на 13 квітня 2013 року.

51. 10 червня 2013 року заявники звернулися до районного суду з клопотанням про відмову стороні обвинувачення в долученні вироку у

справі Х в якості доказу. Зокрема, вони стверджували, що використання вироку матиме преюдиційне значення для їхньої справи.

52. 11 червня 2013 року суд відмовив у задоволенні клопотання захисту на тій підставі, що у вироку в справі Х не розглядалося питання про винуватість заявників і, крім того, їхні імена не згадувалися в тексті вироку.

53. У ході засідання Х був викликаний до суду і допитаний як свідок. Спочатку його допитала сторона обвинувачення. Відразу після допиту прокурор клопотав про оголошення його показань, даних у ході попереднього слідства, на тій підставі, що свідок не міг згадати певні деталі і суперечливо відповідав на низку запитань. Заявники заперечували проти оголошення показань на тій підставі, що в ході слідства Х давав показання в якості обвинуваченого, у той час як обвинувачений має право на дачу завідомо неправдивих показань і не несе за це відповідальності. Крім того, оголошення попередніх показань Х, тим більше повністю, перешкодить його допиту стороною захисту, оскільки в такий спосіб свідкові нагадають «правильну» версію подій, якої він дотримувався в ході судового розгляду по своїй справі, але не міг згадати на суді у справі заявників. Суд відхилив ці заперечення і прийняв рішення про оголошення показань, даних Х під час слідства. Після цього Х був допитаний стороною захисту.

54. Крім того, всупереч запереченням заявників, суд прийняв рішення про оголошення показань пані Б. та ще шести свідків. Спочатку кожен із цих свідків був допитаний стороною обвинувачення, потім у їхній присутності були оголошені попередні показання, і тільки після цього їх могла допитати сторона захисту.

55. 10 червня та 2 липня 2013 року заявникам було відмовлено у відводі головуєчого судді.

56. 11 червня 2013 року суд відмовив заявникам у задоволенні клопотання про визнання недопустимим доказом аудіозаписів телефонних переговорів заявників. 3 липня 2013 року суд долучив ці докази до матеріалів справи.

57. 18 червня та 2 липня 2013 року суд відхилив клопотання заявників про виклик та допит в якості свідків пана А., голови Департаменту лісового господарства Кіровської області, пана К., заступника голови Департаменту лісового господарства Кіровської області, семи менеджерів ВЛК, які були допитані в ході слідства, а також трьох експертів.

58. 2 і 3 липня 2013 року суд відмовив у задоволенні клопотання заявників про витребування таких доказів: документів справи про банкрутство Кіровлісу, фінансової звітності Кіровлісу, затверджених мінімальних цін на лісопродукцію, повних записів перехоплених телефонних переговорів заявників, матеріалів кримінальної справи,

порушеної щодо Х 12 січня 2011 року, а також кримінальної справи, пов'язаної із засудженням Х у справі Кіровлісу.

59. 3 липня 2013 року за клопотанням заявників суд долучив до матеріалів справи висновок фахівця у сфері торгівлі про те, що ВЛК купувало продукцію у Кіровлісу за цінами вище середньоринкових. Того ж дня суд відмовив у задоволенні клопотання заявників про проведення фінансово-економічної та товарознавчої експертиз.

60. 17 липня 2013 року перший заявник був зареєстрований кандидатом на виборах мера Москви.

61. 18 липня 2013 року районний суд виніс вирок, яким визнав першого заявника винним в організації розтрата в особливо великих розмірах, а другого заявника – у пособництві вчиненню цього злочину. В основу вироку суд поклав покази Х, дані в суді та на слідстві. Крім того, суд використав показання сорока чотирьох свідків, дані в ході судового розгляду, а також показання восьми з них, дані під час слідства; матеріали, отримані в ході оперативно-розшукової діяльності, зокрема, аудіозаписи телефонних переговорів заявників і їхню переписку електронною поштою, бухгалтерську документацію та висновки експертів. Стосовно вироку у справі Х Суд зазначив:

«З вироку Ленінського районного суду м. Кірова від 24.12.2012 року слідує, що [Х] визнано винним у розраті, тобто розкраданні майна КОДУП «Кіровліс», ввіреного [Х], з використанням свого службового становища, в особливо великих розмірах, вчиненій спільно з Н. та О., тобто у вчиненні злочину, передбаченого ч. 4 ст. 160 КК».

62. Крім того, суд зазначив, що вважає покази Х, надані в ході судового розгляду та попереднього слідства, достовірними та такими, що узгоджуються з іншими доказами; крім того, суд визнав дані показання допустимим доказом, отриманим відповідно до закону.

63. Суд відхилив доводи першого заявника про переслідування з політичних мотивів, а також про те, що особи, які втратили роботу в Кіровлісі або просто були незадоволені діяльністю першого заявника по реформуванню лісопромислового комплексу Кіровської області, діяли з почуття помсти. Суд також відхилив як надумані та безпідставні доводи заявників про неприпустимість використання показів Х та пані Б., даних у ході судового розгляду та попереднього слідства, у зв'язку з тим, що Х був зацікавлений у результаті справи. Суд зазначив, що розбіжності між показами, наданими в ході судового розгляду, та досудовими показами пояснюються давністю подій, що відбулися, і постановив, що, в будь-якому випадку, в ході судового розгляду свідки підтвердили свої попередні покази.

64. Суд зауважив, що Х сприймав першого заявника як офіційного представника адміністрації губернатора та що це було відомо заявнику. Проте суд підкреслив, що перший заявник не обвинувачувався у

зловживанні службовим становищем співробітника адміністрації губернатора (і не був засуджений за дане діяння):

«п. Навальному [не інкримінується] вчинення злочину з використанням свого службового становища; отже, доводи захисту про те, що радник губернатора на громадських засадах не був уповноважений віддавати обов'язкові для виконання розпорядження керівництву підприємств, не спростовують обвинувачення [і не] доводять, що п. Навальний не міг вчинити злочин і керувати його виконанням».

65. По питанню про правову кваліфікацію діянь, скоєних заявниками, суд постановив:

«Доводи сторони захисту про те, що відсутня необхідна ознака розкрадання – протиправність, тому що була укладена звичайна цивільно-правова угода особами, що мають право на її укладання, суд визнає неспроможними.

Департамент державної власності Кіровської області від імені власника КОДУП «Кіровліс» Статутом і трудовим договором зобов'язав [X] виконувати свої обов'язки сумлінно та розумно, керуючись чинним законодавством.

Відповідно до ч. 1 ст. 10 ЦК, не допускаються здійснення цивільних прав виключно з наміром заподіяти шкоду іншій особі, дії в обхід закону з протиправною метою, а також інше свідомо несумлінне здійснення цивільних прав (зловживання правом).

Судом встановлено, що [X], у порушення зазначених вимог Статуту, трудового договору та закону, від імені очолюваного їм підприємства уклав з ТОВ «ВЛК» в особі п. Офіцєрова договір поставки ... виключно для забезпечення розкрадання майна КОДУП «Кіровліс» та оборнення [його] на користь ТОВ «ВЛК» .... У результаті укладення даного договору поставки КОДУП «Кіровліс» було заподіяно майновий збиток.

...

Суд відзначає, що п. Навальний та п. Офіцєров не обвинувачуються в організації та пособництві укладенню юридично недійсного договору поставки. Навпаки [їм інкримінується] організація та пособництво розтраті майна КОДУП «Кіровліс» шляхом укладання договору поставки з ТОВ «ВЛК», виключно для створення видимості наявності в КОДУП «Кіровліс» перед ТОВ «ВЛК» цивільно-правових зобов'язань з нібито оплатної передачі лісопродукції одержувачам поставок, тоді як насправді товари поставлятимуться за відсутності еквівалентного та достатнього відшкодування.

...

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду РФ від 27.12.2007 р. № 51 «Про судову практику у справах про шахрайство, привласнення та розтрату» виконавцем привласнення або розтрати може бути тільки особа, якій чуже майно було ввірене юридичною або фізичною особою на законних підставах з певною метою або для певної діяльності. Виходячи з положень ч. 4 статті 34 КК особи, які не володіють зазначеними ознаками спеціального суб'єкта привласнення або розтрати, але безпосередньо брали участь у розкраданні майна за попередньою домовленістю з особою, якій це майно було ввірене, повинні нести карну відповідальність за статтею 33 та статтею 160 КК як організатори, підбурювачі або пособники.

З вироку Ленінського районного суду м. Кіров від 24.12.2012 р., що набрав законної сили, слідує, що виконавцем злочину, який інкримінується п. Навальному та п. Офіцерову, визнано [X], якому майно КОДУП «Кіровліс» було ввірене як генеральному директору. Дії [X] кваліфіковано судом за ч. 4 ст. 160 КК».

66. Суд встановив, що Кіровлісу було заподіяно збиток у розмірі 16 165 826 рублів. Він визнав першого заявника винним в організації розкрадання майна Кіровлісу, виконавцем якого був Х (частина 3 статті 33 та частина 4 статті 160 Кримінального кодексу), а другого заявника – у пособництві розкраданню (частина 4 статті 33 та частина 4 статті 160 Кримінального кодексу). Заявників засудили до п'яти та чотирьох років позбавлення волі у виправній колонії відповідно. Крім того, їм обом було призначено штраф у розмірі 500 000 рублів.

67. Відразу після закінчення судового засідання заявників було взято під варту.

68. Того ж дня прокуратура Кіровської області внесла подання про звільнення заявників до розгляду їхньої апеляційної скарги, зокрема, беручи до уваги, що перший заявник був зареєстрований кандидатом на виборах мера Москви.

69. 19 липня 2013 року обласний суд задовольнив дане клопотання і звільнив заявників на підписку про невиїзд.

70. 26 липня 2012 року заявники подали апеляційну скаргу на вирок від 18 липня 2013 року. Вони стверджували, що вирок був незаконним і необґрунтованим та що суд першої інстанції використав вирок від 24 грудня 2012 року щодо Х, у порушення кримінально-процесуального закону. Крім того, вони скаржилися на підхід суду до оцінки доказів та допиту свідків.

71. 8 вересня 2013 року перший заявник взяв участь у виборах мера Москви. Він посів друге місце, набравши 27% голосів.

72. 13 вересня 2013 року заявники подали зауваження на протокол судового засідання суду першої інстанції, який, на їхню думку, містив значні неточності. Зауваження були викладені на вісімдесяти дев'ятох аркушах.

73. 27 вересня 2013 року районний суд задовольнив лише декілька зауважень захисту, відхиливши всі інші.

74. 2 і 3 жовтня 2013 року заявники подали доповнення до апеляційної скарги.

75. 16 жовтня 2013 року обласний суд відмовив у задоволенні апеляційної скарги заявників і по суті залишив в силі вирок суду першої інстанції. Обласний суд постановив призначене заявникам покарання у вигляді позбавлення волі вважати умовним, із зобов'язанням не змінювати місце проживання.

76. 7 лютого 2013 року заявники подали касаційні скарги з питань права. 1 і 2 квітня 2014 року обласний суд, засідаючи в складі

головуючого судді (одноособово), відмовив заявникам у розгляді касаційних скарг.

77. 28 лютого 2014 року Басманний районний суд помістив першого заявника під домашній арешт під час провадження в іншій кримінальній справі щодо нього. В якості однієї з підстав для застосування даного запобіжного заходу суд вказав на наявність у першого заявника судимості у справі Кіровлісу. Умови домашнього арешту передбачали низку обмежень, зокрема, заборону на спілкування з будь-ким, крім близьких родичів та адвокатів, використання інтернету, а також заборону виступу з публічними заявами та виступу в засобах масової інформації. Перший заявник залишався під домашнім арештом протягом десяти місяців.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ПРАКТИКА

78. Кримінальний кодекс Російської Федерації передбачає:

Стаття 33: Види співучасників злочину

«1. Співучасниками злочину поряд з виконавцем визнаються організатор, підбурювач та пособник.

2. Виконавцем визнається особа, яка безпосередньо вчинила злочин або безпосередньо брала участь у його вчиненні разом із іншими особами (співвиконавцями), а також особа, яка вчинила злочин шляхом використання інших осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності в силу віку, неосудності або інших обставин, передбачених цим Кодексом.

3. Організатором визнається особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його виконанням, а також особа, яка створила організовану групу або злочинне співтовариство (злочинну організацію) або керувала ними.

4. Підбурювачем визнається особа, яка схилила іншу особу до вчинення злочину шляхом умовляння, підкупу, погрози або іншим чином.

5. Пособником визнається особа, яка сприяла вчиненню злочину порадами, вказівками, наданням інформації, засобів або знарядь вчинення злочину або усуненням перешкод, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, засоби або знаряддя вчинення злочину, сліди злочину або предмети, здобуті злочинним шляхом, а також особа, яка заздалегідь обіцяла придбати або збути такі предмети».

Стаття 160: Привласнення або розтрата

«1. Привласнення або розтрата, тобто розкрадання чужого майна, ввіреного винному, –

:

караються...

2. Такі самі діяння, вчинені групою осіб за попередньою змовою, а також із заподіянням значної шкоди громадянину...

3. Такі самі діяння, вчинені особою з використанням свого службового становища, а також у великих розмірах ...

4. Діяння, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вчинені організованою групою або в особливо великих розмірах, –

караються позбавленням волі на строк до десяти років зі штрафом у розмірі до одного мільйона рублів або в розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого за період до трьох років або без такого та з обмеженням волі на строк до двох років або без такого».

Стаття 165: Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою

«1. Заподіяння майнової шкоди власнику або іншому володільцю майна шляхом обману або зловживання довірою за відсутності ознак розкрадання, вчинене у великих розмірах, –

карається штрафом у розмірі до трьохсот тисяч рублів або в розмірі заробітної плати або іншого доходу ... за період до двох років, або примусовими роботами на строк до двох років з обмеженням волі на строк до одного року або без такого, або позбавленням волі на строк до двох років зі штрафом у розмірі до вісімдесяти тисяч рублів або в розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого за період до шести місяців або без такого та з обмеженням волі на строк до одного року або без такого.

2. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті:

(а) вчинене групою осіб за попередньою змовою або організованою групою;

(б) таке, що заподіяло особливо великої шкоди;

карається примусовими роботами на строк до п'яти років з обмеженням волі на строк до двох років або без такого або позбавленням волі на строк до п'яти років зі штрафом у розмірі до вісімдесяти тисяч рублів або в розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого за період до шести місяців або без такого та з обмеженням волі на строк до двох років або без такого».

79. Кримінально-процесуальний кодекс у редакції, чинній на момент розгляду даної справи, передбачав таке:

Стаття 90: Преюдиція

«Обставини, встановлені вироком, що набрав законної сили, або іншим рішенням суду, яке набрало законної сили, прийнятим у рамках цивільного, арбітражного або адміністративного судочинства, визнаються судом, прокурором, слідчим, дізнавачем без додаткової перевірки. При цьому такі вирок або рішення не можуть визначати наперед винуватість осіб, які не брали участі раніше у кримінальній справі, що розглядається».

Стаття 154: Виділення кримінальної справи

«...»

5. Матеріали кримінальної справи, виділеної в окреме провадження, допускаються в якості доказів у даній кримінальній справі ...»

Стаття 240: Безпосередність та усність

«1. У судовому розгляді всі докази у кримінальній справі підлягають безпосередньому дослідженню, за винятком випадків, передбачених розділом X цього Кодексу [особливий порядок судового розгляду]. Суд заслуховує показання підсудного, потерпілого, свідків, висновок експерта, оглядає речові докази, оголошує протоколи та інші документи, проводить інші судові дії з дослідження доказів.

2. Оголошення показань, даних при провадженні попереднього розслідування, можливо лише у випадках, передбачених статтями 276 та 281 цього Кодексу.

3. Вирок суду може ґрунтуватися лише на тих доказах, які були досліджені в судовому засіданні».

Стаття 276: Оголошення показань підсудного

«1. Оголошення показань підсудного, даних при провадженні попереднього розслідування ..., може мати місце за клопотанням сторін у таких випадках:

(і) за наявності істотних протиріч між показаннями, даними підсудним у ході попереднього розслідування та у суді ...»

Стаття 281: Оголошення показань потерпілого та свідка

«...

За клопотанням сторони суд вправі прийняти рішення про оголошення показань потерпілого або свідка, раніше даних при провадженні попереднього розслідування або в суді, за наявності істотних протиріч між раніше даними показаннями та показаннями, даними в суді.

...»

80. 29 червня 2015 р. до статті 90 КПК були внесені такі зміни:

«Обставини, встановлені вироком, що набрав законної сили, за винятком вироку, постановленого судом у відповідності до статті 226.9 [провадження в скороченій формі], 316 [особливий порядок судового засідання] і 317.7 [досудова угода про співпрацю] цього Кодексу, або іншим рішенням суду, що набрало законної сили, яке було прийняте в рамках цивільного, арбітражного або адміністративного судочинства, визнаються судом, прокурором, слідчим, дізнавачем без додаткової перевірки. При цьому такі вирок або рішення не можуть визначати наперед винуватість осіб, які не брали участі раніше в кримінальній справі, що розглядається».

81. 27 грудня 2007 року Пленум Верховного Суду виніс постанову № 51, в якій надав такі роз'яснення:

«19. Як розтрата повинні кваліфікуватися протиправні дії особи, яка в корисливих цілях витратила ввірене їй майно проти волі власника шляхом споживання цього майна, його витрачання або передачі іншим особам.

20. Вирішуючи питання про наявність у діянні складу розкрадання у формі привласнення або розтрата, суд повинен встановити обставини, які підтверджують, що умислом особи охоплювався протиправний, безоплатний характер дій, вчинених з метою обернути ввірене їй майно на свою користь або на користь інших осіб.

Розкрадання ввіреного злочинцю майна з одночасною заміною його менш коштовним з метою повернення ввіреного майна на свою користь або на користь третіх осіб кваліфікується як розкрадання.

...

22. Виконавцем привласнення або розтрата може бути лише особа, якій чуже майно було ввірене юридичною або фізичною особою на законних підставах з певною метою або для певної діяльності. Виходячи з положень частини 4 статті 34 КК особи, які не володіють зазначеними ознаками спеціального суб'єкта привласнення або розтрата, але безпосередньо брали участь у розкраданні майна за попередньою домовленістю з особою, якій це майно було ввірене, повинні нести кримінальну відповідальність за статтею 33 та статтею 160 КК як організатори, підбурювачі або пособники».

82. Цивільний кодекс Російської Федерації передбачає:

Стаття 10: Межі здійснення цивільних прав

1. Не допускаються здійснення цивільних прав виключно з наміром заподіяти шкоду іншій особі, дії в обхід закону з протиправною метою, а також інше свідомо несумлінне здійснення цивільних прав (зловживання правом). Не допускається використання цивільних прав з метою обмеження конкуренції, а також зловживання домінуючим становищем на ринку.

2. У випадку недотримання вимог, передбачених пунктом 1 цієї статті, суд, арбітражний суд або третейський суд з урахуванням характеру та наслідків допущеного зловживання відмовляє особі в захисті належного їй права повністю або частково, а також застосовує інші заходи, передбачені законом.

3. У випадку, якщо зловживання правом виражається в здійсненні дій в обхід закону з протиправною метою, наслідки, передбачені пунктом 2 цієї статті, застосовуються, оскільки інші наслідки таких дій не встановлені цим Кодексом.

4. Якщо зловживання правом спричинило порушення права іншої особи, така особа вправі вимагати відшкодування завданих цим збитків.

5. Сумлінність учасників цивільних правовідносин і розумність їхніх дій передбачаються.

Стаття 50: Комерційні та некомерційні організації

1. Юридичними особами можуть бути організації, які переслідують одержання прибутку як основну мету своєї діяльності (комерційні організації) або не мають одержання прибутку як таку мету і не розподіляють одержаний прибуток між учасниками (некомерційні організації).

2. Юридичні особи, які є комерційними організаціями, можуть створюватися в організаційно-правових формах господарських партнерств і товариств, виробничих кооперативів, державних і муніципальних унітарних підприємств ...»

ПРАВО

I. ОБ'ЄДНАННЯ ЗАЯВ

83. Беручи до уваги спільність фактичних обставин і правової аргументації, Суд вирішує об'єднати розглянуті заяви на підставі пункту 1 правила 42 Регламенту Суду.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ

84. Відповідно до пунктів 1, 2 і 3 (d) статті 6 Конвенції, заявники скаржилися на те, що кримінальне провадження у їхній справі було свавільним і несправедливим. Вони скаржилися на підхід суду до доказів, а також на порушення принципу презумпції невинуватості, зокрема, у зв'язку з вироком у справі Х, яким була встановлена причетність заявників до вчинення злочину, а також у зв'язку з використанням доказів, отриманих у ході провадження у справі Х, і вироку у його справі в ході судового розгляду у справі заявників. Крім того, заявники оскаржили порядок допиту Х та інших свідків у суді, а також відмову суду викликати і допитати ряд свідків, допитаних у ході попереднього слідства. У пункті 1 статті 6 Конвенції говориться:

«1. Кожен ... при пред'явленні йому будь-якого кримінального обвинувачення має право на справедливий ... розгляд його справи ... судом...

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

...

(d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

...»

A. Щодо прийнятності

85. Уряд заперечував прийнятність однієї зі скарг на порушення статті 6 Конвенції. Уряд стверджував, що заявники не оскаржили рішення про виділення кримінальної справи щодо Х в окреме провадження. Зокрема, Уряд вказав, що перший заявник не оскаржив постанови від 17 жовтня 2012 року та 10 грудня 2012 року в порядку, передбаченому статтею 125 КПК, а другий заявник взагалі не звернувся зі скаргою на зазначені постанови. Тому Уряд вважав, що заявники не

вичерпали внутрішньодержавних засобів правового захисту по цій частині скарги. На думку Уряду, навіть якщо заявники вважають даний засіб правового захисту неефективним, вони в будь-якому випадку пропустили шестимісячний строк для подання скарги до Суду.

86. Суд вважає, що рішення про виділення кримінальної справи щодо Х в окреме провадження слід розглядати в рамках скарги на використання доказів, отриманих у результаті розгляду виділеної справи, у ході наступного судового провадження в справі заявників. Суд відзначає, що обидва заявника оскаржили в суді порядок допуску та використання відповідних доказів і навели відповідну аргументацію у своїй апеляційній скарзі, яка була розглянута і відхилена судом 16 жовтня 2013 року. Перший заявник направив скаргу до Суду 24 червня 2013 року, другий заявник – 8 квітня 2014 року. За цих обставин Суд вважає, що доводи Уряду про невичерпання внутрішньодержавних засобів правового захисту та недотримання встановленого строку звернення до Суду повинні бути відхилені.

87. Суд зазначає, що скарги на порушення статті 6 Конвенції не є явно необґрунтованими у розумінні підпункту (а) пункту 3 статті 35 Конвенції. Суд також зазначає, що вони не є неприйнятними з будь-яких інших підстав. Отже, вони оголошуються прийнятними.

В. Щодо суті

1. Доводи сторін

88. Уряд стверджував, що кримінальне судочинство у справі заявників було законним і справедливим. Кримінальну справу Х необхідно було виділити з кримінальної справи заявників, щоб розглянути в особливому порядку, на підставі досудової угоди про співпрацю. Крім того, Уряд заявляв, що в ході спрощеної процедури судового розгляду суд не давав оцінки доказам і не висловлювався щодо винуватості заявників чи їхньої причетності до вчинення злочину. Далі Уряд стверджував, що постанова від 24 грудня 2012 року була згадана в вирoku у справі заявників виключно з метою підтвердити сам факт засудження Х, а не для встановлення інших обставин або доведення винуватості заявників.

89. Уряд також стверджував, що докази, отримані при розгляді справи Х, не використовувалися в ході судового розгляду у справі заявників. У будь-якому випадку, використання доказів, отриманих у ході провадження по виділеній справі, було б законним на підставі частини 5 статті 154 КПК, відповідно до положень статті 240 КПК, яка передбачає, що вирок повинен ґрунтуватися виключно на доказах, досліджених у ході судового розгляду. Уряд стверджував, що в даній

ситуації використання доказів, отриманих у ході провадження по виділеній справі, відповідало статті 6 Конвенції.

90. Уряд заявляв, що всі показання свідків, які були оголошені в ході судового розгляду у справі заявників, були отримані ще до виділення справи X, а також що вони були оголошені не повністю. Після цього сторона захисту могла допитати відповідних свідків і мала масу можливостей прокоментувати їхні показання.

91. Заявники підтримували свої скарги. Вони стверджували, що рішення про виділення справи X і наступне використання доказів, отриманих у ході особливого провадження у справі X, мало преюдиційне значення для їхньої справи. Заявники зазначали, що слідство не було зобов'язане ухвалювати рішення про виділення кримінальної справи в окреме провадження і що дане рішення було прийнято з метою примусити X до дачі неправдивих показань щодо заявників. Не будучи сторонами у справі X, заявники не мали можливості оскаржити рішення або заперечувати докази у даній справі. Проте вирок у справі X було покладено в основу їхнього обвинувального вироку. До того ж, показання X, ключового свідка у їхній справі, були ненадійними, тому що раніше він уклав досудову угоду про співпрацю у цій самій кримінальній справі і був зацікавлений у результаті провадження у справі заявників. Так, вирок у справі X міг бути скасований на підставі частини 8 статті 317 КПК у тому випадку, якби з'ясувалося, що він повідомив неправдиві відомості у ході особливого провадження. Коли його допитували як свідка у справі заявників, X не залишалося нічого іншого, як підтвердити покази, надані ним раніше в якості обвинуваченого, який не може бути притягнутий до відповідальності за дачу неправдивих показань. Крім того, перш ніж допитати X як свідка у справі заявників, суд не попередив його про кримінальну відповідальність за дачу неправдивих показань.

92. Заявники також заперечували доводи Уряду про те, що вирок у справі X не вирішував наперед питання про їхню винуватість. Заявники процитували текст постанови від 24 грудня 2012 року, в якій про них говорилося як про «співучасників злочину», а зазначення їхніх ініціалів і посад не залишало сумнівів щодо їхньої особи (див. п. 42 вище). Заявники стверджували, що, всупереч заявам Уряду, суд, який розглядав їхню справу, керувався вироком, винесеним у справі X, який, в силу положень статті 90 КПК, мав преюдиційне значення для їхньої справи незалежно від наявності прямої вказівки суду на цей факт.

93. Далі, заявники наполягали, що вони не мали доступу до матеріалів виділеної справи і не могли перевірити їхній зміст. При виділенні кримінальної справи X не було складено перелік матеріалів, які увійшли до матеріалів виділеної кримінальної справи. Відповідно, заявники не знали, які докази увійшли до матеріалів виділеної справи.

Вони припускали, що від них могли бути приховані докази, які свідчать на користь захисту. Зокрема, заявники послалися на диски із записами телефонних розмов, лише частина яких увійшла до матеріалів їхньої справи, тоді як у матеріалах справи Х вони були представлені повністю; суд відмовив заявникам у доступі до відсутніх дисків і їх дослідженні.

94. Заявники також скаржилися на те, що суд ухвалив рішення про оголошення показів Х та ряду інших свідків, даних у ході попереднього розслідування, перш ніж сторона захисту мала можливість допитати відповідних свідків. Заявники стверджували, що дані покази відображали версію слідства, а не свідків; таким чином, оголошення показань у суді мало на меті «нагадати» свідкам офіційну версію слідства. У ході судового розгляду заявники вимагали, щоб їм була надана можливість допитати відповідних свідків, перш ніж будуть оголошені їх більш ранні покази, однак суд відмовив їм у цій можливості.

95. Насамкінець, заявники стверджували, що суд допустив довільне тлумачення норм закону, які встановлюють відповідальність за вчинення розтрата; що таке тлумачення не ґрунтувалося на судовій практиці, не мало підстав у національному законодавстві і було непередбачуваним. Заявники вказували, що ВЛК надала Кіровлісу відшкодування вартості його майна, і не погоджувалися з тим, що ВЛК завдала шкоди майну Кіровлісу або обернула його майно на свою користь або на користь третіх осіб. Зокрема, заявники наполягали, що ВЛК уклала законну угоду з Кіровлісом і що сторони уклали, виконали та розірвали договір без примусу, діючи на власний розсуд та згідно зі своїми комерційними інтересами. Ця угода не оспарювалася як недійсна, фіктивна або неправомірна. По суті, другий заявник зазнав кримінального переслідування за здійснення звичайних дій комерційного посередника, а перший заявник – за те, що консультував сторони даної угоди. Насамкінець, заявники стверджували, що єдиною метою їхнього кримінального переслідування та засудження було перешкоджання суспільно-політичній діяльності першого заявника.

2. Оцінка Суду

(а) Загальні принципи

96. Суд повторює, що презумпція невинуватості, закріплена в пункті 2 статті 6 Конвенції, а також гарантії допиту свідків, передбачені пунктом 3 (d) статті 6 Конвенції, є елементами права на справедливий судовий розгляд, закріпленого в пункті 1 статті 6 Конвенції, і повинні враховуватися при оцінці справедливості судового розгляду в цілому (див. *«Дорсон проти Нідерландів» (Doorson v. the Netherlands)*, від 26 березня 1996 р, п. 70, *Збірник постанов та рішень (Reports of Judgments and Decision)* 1996-II; *«Гефген проти Німеччини» (Gäfgen v.*

Germany) [ВП], № 22978/05, пп. 162 та 175, ЄСПЛ 2010; «*Аль-Хавайя та Тахері проти Сполученого Королівства*» (*Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*) [ВП], №№ 26766/05 та 22228/06, п. 118, ЄСПЛ 2011; «*Ходорковський і Лебєдєв проти Росії*» (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*), №№ 11082/06 та 13772/05, п. 743, від 25 липня 2013 року; та «*Караман проти Німеччини*» (*Karaman v. Germany*), № 17103/10, пп. 42-43, від 27 лютого 2014 року).

97. При вирішенні питання про те, чи був судовий розгляд у справі заявників справедливим, Суд не заступає на місце національних судів, які перебувають у більш вигідному положенні, щоб дослідити представлені докази, встановити необхідні факти та здійснити тлумачення національного законодавства. Завдання Суду полягає в тому, щоб дати відповідь на питання про те, чи було справедливим судове провадження в цілому, включаючи спосіб отримання доказів (див., з-поміж інших джерел, «*Ван Мехелен та інші проти Нідерландів*» (*Van Mechelen and Others v. the Netherlands*), від 23 квітня 1997 р., п. 50, *Збірник постанов та рішень* 1997-III; згадане вище рішення у справі «*Гефген проти Німеччини*», п. 162; згадане вище рішення у справі «*Аль-Хавайя та Тахері проти Сполученого Королівства*», п. 118; та «*Шачашвілі проти Німеччини*» (*Schatschaschwili v. Germany*) [ВП], № 9154/10, п. 101, від 15 грудня 2015 року). Використання в якості доказів покази, отримані на стадіях поліцейського дізнання та судового слідства, саме по собі не суперечить вимогам пунктів 1 і 3 (d) статті 6 Конвенції, за умови дотримання прав захисту (див. «*Саїді проти Франції*» (*Saïdi v. France*), від 20 вересня 1993 року, п. 43, серія А № 261-С, та «*А.М. проти Італії*» (*A.M. v. Italy*), № 37019/97, п. 25, ЄСПЛ 1999-IX).

98. Конвенція не забороняє використання презумпції фактів і правових презумпцій у кримінальних справах, однак вимагає від держав «обмежити їх використання розумними межами, які дозволять взяти до уваги важливість результату справи для обвинуваченого та гарантувати права захисту» (див. «*Салабіаку проти Франції*» (*Salabiaku v. France*), від 7 жовтня 1988 року, п. 28, серія А № 141-А, та «*Радіо Франс та інші проти Франції*» (*Radio France and Others v. France*), № 53984/00, п. 24, ЄСПЛ 2004-II).

99. Суд допускає, що в рамках комплексного кримінального провадження за участю групи осіб, яких неможливо судити одночасно, для вирішення питання про винуватість підсудних суду може знадобитися згадати про причетність до вчинення злочину третіх осіб, яких згодом судитимуть окремо. Суди, які розглядають кримінальні справи, зобов'язані встановити обставини справи, що мають значення для найбільш повного та точного вирішення питання про правову відповідальність обвинуваченого, і не можуть говорити про встановлені ними обставини як про прості припущення або підозри. Це стосується

також обставин, пов'язаних зі співучастю третіх осіб; однак у тих випадках, коли необхідно згадати такі обставини, суду варто утриматися від надання відомостей, які не є необхідними для вирішення питання про правову відповідальність підсудного. Навіть якщо законодавство чітко говорить про неприпустимість висновків про винуватість особи за підсумками кримінального провадження, в якому дана особа не брала участі, при формулюванні тексту судових рішень необхідно уникати попередніх висновків про винуватість третіх осіб, щоб не поставити під погрозу справедливості судового розгляду в іншій справі (див. згадане вище рішення у справі *«Караман проти Німеччини»*, пп. 64-65).

100. Що стосується досудових угод, Суд уже говорив про спільність європейських систем кримінальної юстиції, які дозволяють обвинуваченому домогтися зменшення обсягу обвинувачення або розміру покарання у випадку визнання своєї провини або відмови від заперечення пред'явлених обвинувачень ще до проведення судового розгляду, або в обмін на плідну співпрацю з органом слідства. У тих випадках, коли в результаті укладення досудової угоди пред'явлені підсудному обвинувачення розглядаються в порядку спрощеної процедури судочинства, по суті, має місце відмова підсудного від низки процесуальних прав. Однак відмова від процесуальних прав вважатиметься дійсною з точки зору Конвенції тільки в тих випадках, коли вона є недвозначною, супроводжується мінімальними гарантіями захисту, порівнянними з нею за вагомістю, і не суперечить важливим інтересам громадськості (див. *«Скоппола проти Італії» (Scoppola v. Italy) (№ 2) [ВП]*, № 10249/03, п. 135, від 17 вересня 2009 року, та *«Нацвлішвілі та Тогонідзе проти Грузії» (Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia)*, № 9043/05, пп. 90-91, ЄСПЛ 2014 (витяги), з подальшими посиланнями).

101. Насамкінець, в принципі, Суд не переглядає висновки національних судів з питань факту та права, якщо тільки їхні рішення не виявляються свавільними або явно необґрунтованими, а також за умови, що судовий розгляд в цілому був справедливим, відповідно до вимог пункту 1 статті 6 Конвенції (див., з відповідними змінами, *«Ван Кюк проти Німеччини» (Van Kück v. Germany)*, № 35968/97, пп. 46-47, ЄСПЛ 2003-VII, та *«Хамідов проти Росії» (Khamidov v. Russia)*, № 72118/01, п. 170, ЄСПЛ 2007-XII (витяги)). З урахуванням вищезазначеного, рішення, які є «свавільними чи явно необґрунтованими», можуть бути визнані несумісними з гарантіями справедливого судового розгляду (див. згадане вище рішення у справі *«Хамідов проти Росії»*, п. 107; *«Берхані проти Албанії» (Berhani v. Albania)*, № 847/05, пп. 50-56, від 27 травня 2010 року; *«Айдаріч проти Хорватії» (Ajdarić v. Croatia)*, № 20883/09, пп. 47-52, від 13 грудня 2011

року; та «Анджелькович проти Сербії» (*Andelković v. Serbia*), № 1401/08, пп. 26-29, від 9 квітня 2013 року).

(b) Застосування зазначених принципів до даної справи

102. Суд зауважує, що скарги заявників на підхід суду до аналізу допустимості доказів та їхньої оцінки, а також до допиту свідків зводиться до основної скарги на те, що кримінальне провадження у справі X та обох заявників було побудовано таким чином, що судове провадження в цілому стало несправедливим. По суті, заявники стверджували, що визнання X винним у ході окремого провадження за спрощеною процедурою дозволило обійти важливі гарантії, користуватися якими вони мали б право, якби всі троє обвинувачених разом стали перед судом. Аналогічним чином, скарга на порушення пункту 2 статті 6 Конвенції у зв'язку з формулюваннями, використаними у вироку в справі X, а також преюдиційним значенням даних формулювань для вироку заявників, за великим рахунком, відсилає до тієї самої основної проблеми. Виявляється, що хоча кожна зі скарг на порушення пунктів 1, 2 та 3(d) статті 6 Конвенції, в принципі, може передбачати окреме порушення Конвенції, у даній справі доречно розглядати дані скарги як елементи справедливості судового розгляду в цілому.

103. У даній справі кримінальне обвинувачення, пред'явлене заявникам, ґрунтувалося на тих самих обставинах, що й обвинувачення щодо X, і всі троє обвинувачувалися в співучасті у розкраданні одного майна. Отже, не підлягає сумніву, що будь-які обставини, встановлені судом у ході розгляду у справі X, а також будь-які висновки суду з питань права, зроблені в ході такого розгляду, були б прямо пов'язані зі справою заявників. У даній ситуації необхідно було надати гарантії, які б забезпечили, що процесуальні заходи та рішення, прийняті в ході провадження у справі X, не зроблять несправедливим наступний розгляд у справі заявників. Це було особливо актуально у зв'язку з тим, що заявники не мали процесуальної можливості взяти будь-яку участь в окремому провадженні, тому що їм не було надано статус, який би дозволив оскаржити рішення та висновки, зроблені судом у виділеній справі.

104. У своїй практиці Суд вже підкреслював значення першочергової та найбільш очевидної гарантії, яка повинна бути надана в тих випадках, коли обвинувачені в одній справі постають перед судом у рамках окремого провадження, а саме зобов'язання судів утримуватися від будь-яких висловлювань, які можуть мати преюдиційне значення для наступного провадження, навіть якщо такі висловлювання не мають обов'язкової сили для інших судів (див. згадане вище рішення у справі «Караман проти Німеччини», пп. 42-43 та 64-56). Якщо характер пред'явленого обвинувачення не дозволяє суду

обійтися без висновків про співучасть третіх осіб у рамках окремого судового провадження і дані висновки можуть вплинути на вирішення питання про правову відповідальність третіх осіб, які постануть перед судом окремо, дану ситуацію слід вважати серйозною перешкодою для виділення справи в окреме провадження. Будь-яке рішення про окремий розгляд справ, настільки тісно пов'язаних між собою з точки зору загальних обставин, повинно ґрунтуватися на ретельному аналізі всіх конкуруючих інтересів, і іншим обвинуваченим повинна бути надана можливість заперечувати проти виділення справи в окреме провадження.

105. Друга вимога, пов'язана з проведенням окремого провадження, передбачає, що обставини, встановлені у виділеній справі, в якій не беруть участі інші обвинувачені, не повинні мати преюдиційного значення для їхньої справи. Статус доказів, використаних в одній справі, повинен залишатися суто відносним, а їхня чинність – обмежуватися даним конкретним судовим провадженням. Інакше кажучи, у даній справі обставини, встановлені у справі Х, не могли використовуватися в справі заявників за відсутності їх належного всебічного дослідження в ході судового розгляду у справі заявників. До того ж, справу Х було розглянуто судом у рамках спрощеної процедури, і відповідні обставини справи були встановлені на підставі досудової угоди, а не в результаті судового дослідження доказів. Отже, обставини, на які посилався суд при розгляді справи Х, не були доведені, але стали предметом правової презумпції. Як такі вони не могли бути запозичені в іншому судовому провадженні без ретельної перевірки та підтвердження їхньої допустимості та достовірності в рамках такого судового провадження, з дотриманням принципу змагальності, як і у випадку всіх інших доказів.

106. Жодної з цих двох фундаментальних вимог не було дотримано в справі заявників. Суд погоджується з доводом заявників про те, що формулювання, яке Ленінський районний суд м. Кіров використав у постанові в справі Х від 24 грудня 2012 року, не залишало сумнівів щодо їхньої особи, а також причетності до вчинення злочину, за яке було засуджено Х. Незважаючи на те, що (як справедливо відзначив Уряд) районний суд не міг визнати заявників винними в ході окремого провадження, він виклав свої висновки щодо фактичних обставин справи та висловив свою думку про причетність заявників до вчинення злочину такими словами, які неможливо охарактеризувати інакше, як такі, що створюють преюдицію для справи заявників.

107. Звертаючись до питання про преюдицію, Суд бере до уваги довід Уряду про те, що суди, які розглядали кримінальну справу заявників, не були зобов'язані дотримуватися висновків суду, викладених у вирoku в справі Х. Проте Суд зазначає, що стаття 90 КПК в редакції, чинній на момент розглянутих подій, прямо закріплювала

преюдиційне значення вироків, навіть якщо вони були винесені в рамках спрощеної процедури (див. п. 79 вище). Крім того, встановлюючи, що «обставини, встановлені вироком..., визнаються судом ... без додаткової перевірки», дана стаття передбачала, що формально преюдиційне значення можуть мати не тільки висновки щодо винуватості підсудного, але й будь-які встановлені обставини. Незважаючи на те, що, згідно зі статтею 90 КПК, вирок не може визначати наперед винуватість осіб, які раніше не брали участі в кримінальній справі, що розглядається, той факт, що обставини, встановлені у вирoku в справі Х, на ділі мали преюдиційне значення, суперечив даній забороні.

108. Уряд стверджував, що при розгляді справи заявників суд був зобов'язаний дослідити всі докази і допитати всіх свідків, а при винесенні рішення в справі взяти до уваги виключно матеріали та показання, надані в ході судового розгляду. Проте Суд вважає, що за даних обставин суди, які розглядали пов'язані між собою справи в рамках окремого провадження, були явно схильні до того, щоб діяти узгоджено, тому що будь-які висновки, що не узгоджуються між собою, у таких справах могли поставити під сумнів юридичну чинність двох вироків, винесених тим самим судом. Суд вважає, що в цьому випадку ризик винесення вироків, що суперечать один одному, знижував мотивацію суддів до встановлення істини в справі та обмежував їхню здатність до відправлення правосуддя, що завдало непоправної шкоди незалежності та неупередженості суду, а також, у більш широкому сенсі, його здатності забезпечити справедливий судовий розгляд. Беручи до уваги вищезазначене, Суд вважає, що вирок від 24 грудня 2012 року мав преюдиційне значення для кримінальної справи щодо заявників, тоді як посилання на даний вирок у тексті вирoku в справі заявників, навіть якщо суд безпосередньо на нього не спирався, лише погіршило дану ситуацію.

109. Аналогічним чином, Суд вважає, що виділення справи Х в окреме провадження, зокрема, його засудження на підставі досудової угоди про співпрацю в рамках спрощеної процедури судового провадження, скомпрометувало Х як свідка у справі заявників. Як зазначалося вище, засудження Х ґрунтувалося на версії подій, що була сформульована стороною обвинувачення та самим обвинуваченим у результаті укладення угоди про співпрацю, за відсутності необхідності перевірити дану версію або підкріпити її додатковими показами. Згодом, виступаючи як свідок, Х був змушений повторити покази, надані ним як обвинуваченим на підставі угоди про співпрацю. Дійсно, якби в ході судового розгляду в справі заявників було доведено, що покази Х є неправдивими, вирок, винесений на підставі досудової угоди про співпрацю, могло б бути скасовано, а призначене покарання – посилено. Більше того, коли б суд прийняв рішення про оголошення

попередніх показів Х у ході судового розгляду, перш ніж захист мав можливість допитати його як свідка, у будь-якого незалежного спостерігача могло б скластися враження, що тим самим суд закликав свідка дотримуватися конкретної версії подій. Все вищевикладене підтверджує позицію заявників про те, що порядок отримання показів Х та їхнього використання в ході судового розгляду в справі заявників дозволяв припустити, що мали місце маніпуляції, несумісні з поняттям справедливого судового розгляду.

110. Звертаючись до твердження заявників про свавільне тлумачення положень кримінального закону, Суд зауважує, що другого заявника, п. Офіцєрова, було визнано винним у пособництві розтраті, вчиненій Х. Йому ставилися в провину такі дії, як створення компанії ВЛК, що займається торгівлею лісоматеріалами, укладення від імені даної компанії рамкового договору з постачальником лісопродукції Кіровлісом, а також купівля лісопродукції Кіровлісу та її наступна реалізація за 7% агентської винагороди, відповідно до умов рамкового договору та додатків до нього, які містили окремі договори поставки відповідно до основних умов договору. Першого заявника, п. Навального, було засуджено за те, що він познайомив другого заявника з Х, директором Кіровлісу, а також сприяв зміцненню комерційних зв'язків між ВЛК і Кіровлісом, що було класифіковано судом як організація розтрати.

111. У початковій версії обвинувачення дані дії класифікувалися як обман і зловживання довірою – злочин, який карається за статтею 165 Кримінального кодексу, які нібито були вчинені щодо Х, однак дана кримінальна справа була припинена у зв'язку з відсутністю складу злочину. Згодом сторона обвинувачення і суди вирішили, що саме Х розтратив майно Кіровлісу, уклавши збиткову угоду, а заявникам приписали роль його співучасників.

112. Суд зауважує, що згідно з російським законодавством товариство з обмеженою відповідальністю (таке як ВЛК) визначається як юридична особа, яка переслідує одержання прибутку як основну мету своєї діяльності (стаття 50 Цивільного кодексу). Суд також зазначає, що національні суди не встановили (а сторона обвинувачення не стверджувала), що під час підписання договору та одержання агентської винагороди ВЛК переслідувала будь-яку іншу мету, окрім як одержання прибутку від перепродажу лісоматеріалів. Крім того, не оспорювалася дійсність договору поставки між ВЛК і Кіровлісом чи його правова природа. Ані Х, ані заявникам не ставилося в провину укладення фіктивної угоди або угоди, що передбачала відмивання грошей, ухиляння від сплати податків або «відкат», або той факт, що сторони вступили в змову з метою використання надходжень від агентської винагороди ВЛК у будь-яких інших незаконних або сумнівних цілях. Навпаки, з наявних матеріалів справи випливає, що обидві сторони

договору переслідували комерційні цілі незалежно одна від одної та що дані цілі точно відповідали цілям, зазначеним у договорі. Також варто зазначити, що коли суд, пославшись на частину 1 статті 10 Цивільного кодексу, постановив, що угода завдала шкоди Кіровлісу, він не встановив, що заподіяння такої шкоди було єдиною метою заявників або що вони діяли несумлінно або в обхід правил справедливої конкуренції, у порушення даної статті.

113. Розглядаючи питання про шкоду, заподіяну Кіровлісу з вини ВЛК і, в кінцевому підсумку, заявників, Суд зауважує, що ані характер угоди, ані обставини, за яких вона була укладена, не передбачали і навіть не дозволяли припустити особливий обов'язок покупця, ВЛК, дотримуватися інтересів продавця, Кіровлісу, для того щоб забезпечити, що останній продаватиме лісоматеріали за найбільш вигідною ціною. Дійсно, така вимога була б виключенням із принципу, відповідно до якого кожна сторона несе ризики, пов'язані з укладенням угоди на умовах, передбачених договором. У даній справі були відсутні будь-які підстави для застосування такого виключення, а також не було правових перешкод, які б не дозволяли сторонам погодити розмір агентської винагороди ВЛК і відповідним чином прописати його в договорі.

114. З показів, наданих Х у ході судового розгляду в справі заявників, можна зробити висновок про те, що він уклав договір з ВЛК, тому що відчув себе зобов'язаним зробити це, оскільки перший заявник асоціювався в нього з командою губернатора області. Водночас, суд визнав, що перший заявник не міг примусити Х обрати саме ВЛК в якості комерційного партнера і не робив неправдивих заяв про протилежне. Відповідно, навіть якщо твердження Х відповідають дійсності і він дійсно уклав невигідну угоду з неналежних підстав, суд не встановив наявності причинно-наслідкового зв'язку між діями заявника та збитками, понесеними Кіровлісом (за наявності таких). Крім того, збитки, понесені Кіровлісом, не були розраховані судом, з-поміж іншого, на підставі агентської винагороди ВЛК, а були прирівняні до загальної суми, сплаченої за лісопродукцію, поставлену на підставі договору.

115. Таким чином, суди визнали другого заявника винним у вчиненні дій, які не відрізнялися від звичайної комерційної посередницької діяльності, а першого заявника – у сприянні такій діяльності. Суд вважає, що в даній справі питання тлумачення та застосування національного законодавства виходять за рамки стандартного аналізу індивідуальної кримінальної відповідальності заявників або встановлення складу злочину, які, у першу чергу, належать до компетенції національних судів. Має місце ситуація, коли дії, які були охарактеризовані як кримінально карні, повністю випадали зі сфери дії статті, за якою заявників було визнано винними, і не

відповідали первісній меті даної статті. Інакше кажучи, кримінальний закон було піддано свавільному і непередбачуваному тлумаченню на шкоду заявникам, що призвело до явно необґрунтованого результату судового розгляду.

116. Вищезазначені висновки свідчать про те, що національні суди, за великим рахунком, не забезпечили справедливий судовий розгляд у справі заявників; крім того, з урахуванням вищезазначеного можна припустити, що національні суди навіть не подбали про дотримання зовнішніх пристойностей. Примітно, що суди відхилили, не дослідивши, скарги заявників на те, що вони піддалися переслідуванню з політичних мотивів, хоча дані заяви були, щонайменше, неголосливими, з нижчевикладених підстав.

117. Суд зауважує, що очолювана першим заявником кампанія по боротьбі з корупцією саме набирала обертів у 2010 році; тоді вона була спрямована на викриття високопоставлених посадових осіб, у тому числі Президента Російської Федерації, заступника голови уряду та голови Слідчого комітету РФ. Розслідування п. Навального привертало увагу дедалі більшої кількості підписників його блогу в інтернеті; крім того, його аудиторія розширювалася завдяки іншим ЗМІ, які публікували зміст блогу і надавали заявникові ефірний час. Незалежно від того, чи визнавали відповідні посадові особи зміст публікацій, а також чи заперечували заяви п. Навального чи ні, не підлягає жодному сумніву, що вони не вітали його діяльність. Крім того, усім ставало зрозуміло, що перший заявник не збирається обмежувати свої викриття читачами нішевої преси, а прагнутиме до того, щоб стати діючим політиком на загальнонаціональному рівні, здатним донести свою позицію до якнайширшого кола громадськості. Після того, як обвинувальний вирок набув чинності, перший заявник більше не міг брати участь у виборах, а також була обмежена його свобода пересування. Крім того, важливо, що згодом його судимість стала основою для поміщення заявника під домашній арешт, який передбачав, з-поміж інших обмежень, заборону виступати з публічними висловлюваннями, навіть якщо вони не були пов'язані зі змістом кримінальної справи.

118. Виявляється, що публікації першого заявника носили регулярний характер і будь-яка дата початку кримінального переслідування неминуче збіглася б з публікацією тієї чи іншої статті п. Навального. Проте, неможливо залишити поза увагою той факт, що першу кримінальну справу по Кіровлісу було порушено 9 грудня 2010 року, через три тижні після опублікування гучного фінансового скандалу, пов'язаного з проектом будівництва нафтопроводу Східний Сибір – Тихий океан, у якому були замішані вищі посадові особи російської держави. Протягом наступних двох років кримінальна справа кілька разів припинялася і знову відновлювалася, а в 2012 році була

остаточно відновлена за прямою вказівкою п. Бастрикiна, голови Слiдчого комiтету РФ. Даний сплеск активностi влади припав на той перiод, коли перший заявник проводив розслiдування позаштатної діяльностi самого п. Бастрикiна, в результатi якого 26 липня 2012 року були опублiкованi вiдомостi про те, що комерцiйна діяльнiсть Бастрикiна i наявнiсть у нього посвiдки на проживання за кордоном є несумiсними з його посадовим положенням (див. пункт 31 вище). Кримiнальне провадження було вiдновлено за прямою вказiвкою Бастрикiна, що вiдображено в його виступi вiд 5 липня 2012 року, коли голова СК РФ розкритикував припинення кримiнального переслiдування i недвозначно пригрозив притягнути до дисциплiнарної вiдповiдальностi будь-якого слiдчого, який наважиться припинити кримiнальне переслiдування першого заявника.

119. Для Суду очевидно – як це мало б бути очевидним i для нацiональних судiв, – що мiж громадською діяльнiстю першого заявника та рiшенням Слiдчого комiтету про порушення щодо нього кримiнальної справи iснував причинно-наслiдковий зв'язок. Тому нацiональнi суди були зобов'язанi ретельно дослiдити його заяви про полiтичний тиск i вирiшити, чи iснували справжнi пiдстави для притягнення першого заявника до вiдповiдальностi, незважаючи на даний зв'язок. Це саме стосується i другого заявника, який зробив неголосливну заяву про те, що його переслiдування було засобом залучення в орбiту кримiнальної справи першого заявника, що також не було пов'язано зi справжнiми цiлями кримiнального переслiдування. Не розглянувши данi заяви, суди тим самим лише посилили побоювання в тому, що справжнi причини кримiнального переслiдування та засудження заявникiв мали полiтичний характер.

120. Вищезазначене дозволяє Суду дiяти висновку, що кримiнальне провадження в справi заявникiв у цiлому становило порушення їхнього права на справедливий судовий розгляд згiдно з пунктом 1 статтi 6 Конвенцiї.

121. Беручи до уваги вищезазначене, Суд не вважає за необхiдне розглядати iншi скарги заявникiв за пунктами 1-3 статтi 6 Конвенцiї.

III. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 7 КОНВЕНЦІЇ

122. Заявники скаржилися на те, що правова норма, на пiдставi якої вони були визнанi винними у вчиненнi розтрата, не могла застосовуватися до їхнiх дiй. Вони стверджували, що влада здiйснила настiльки розширювальне та неоднозначне тлумачення складу злочину, що воно не вiдповiдало вимогам передбачуваностi. Заявники посилалися на статтю 7 Конвенцiї, яка передбачає таке:

«1. Нiкого не може бути визнано винним у вчиненнi будь-якого кримiнального правопорушення на пiдставi будь-якої дiї чи бездiяльностi, яка на час її вчинення

не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення.

2. Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями».

А. Щодо прийнятності

123. Суд зазначає, що ця скарга не є явно необґрунтованою у розумінні підпункту (а) пункту 3 статті 35 Конвенції. Суд також зазначає, що вона не є неприйнятною з будь-яких інших підстав. Таким чином, заява повинна бути визнана прийнятною.

В. Щодо суті

124. Уряд стверджував, що стосовно заявників, засуджених за вчинення розтрата в особливо великих розмірах, передбаченої частиною 4 статті 160 Кримінального кодексу, порушення статті 7 Конвенції допущено не було. Уряд наполягав, що компетентні національні суди правильно розглянули питання про правову кваліфікацію правопорушення, відповідно до роз'яснень Верховного Суду від 27 грудня 2007 року. Уряд також відзначив, що касаційна скарга заявників була відхилена судом вищої інстанції.

125. Заявники наполягали, що їх було засуджено за дії, які були абсолютно законними. Вони стверджували, що сфера дії і мета статті 160 Кримінального кодексу в тлумаченні Верховного Суду не дозволяли притягати до кримінальної відповідальності за вчинення розкрадання осіб, які діяли відповідно до закону.

126. Суд уже встановив, що національна влада здійснила свавільне застосування кримінального закону і визнала заявників винними у вчиненні дій, які було неможливо відрізнити від звичайної комерційної діяльності (див. пункт 115 вище), у порушення статті 6 Конвенції.

127. У світлі вищезазначеного Суд не вважає за необхідне розглядати питання про те, чи становило це також і порушення пункту 1 статті 7 Конвенції.

IV. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 18 КОНВЕНЦІЇ, ЩО РОЗГЛЯДАЄТЬСЯ В СУКУПНОСТІ ЗІ СТАТТЯМИ 6 ТА 7 КОНВЕНЦІЇ

128. Насамкінець, заявники стверджували, що їх було піддано кримінальному переслідуванню і засуджено з підстав, не пов'язаних з

притягненням до правосуддя, зокрема, з метою перешкодити суспільно-політичній діяльності першого заявника. Заявники посилалися на статтю 18 Конвенції, яка передбачає таке:

«Обмеження, дозволені згідно з [цією] Конвенцією щодо зазначених прав і свобод, не застосовуються для інших цілей ніж ті, для яких вони встановлені».

129. Суд відзначає, що заявники посилаються на статтю 18 у сукупності з усіма іншими скаргами, зокрема, за статтями 6 та 7 Конвенції. Проте Суд зауважує, що положення цих статей у частині, що стосується даної справи, не містять явних або неявних обмежень, які могли б стати предметом розгляду Суду за статтею 18 Конвенції.

130. Тому Суд відхиляє цю скаргу як таку, що є несумісною *ratione materiae* з положеннями Конвенції.

V. ЗАСТОСОВУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

131. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію».

A. Шкода

132. Заявники просили Суд присудити 100 000 євро кожному з них на відшкодування моральної шкоди або іншу суму на розсуд Суду. Заявники вказували на негативні наслідки свого кримінального переслідування та засудження, зокрема, на обмеження їхньої свободи пересування, втрату ними заробітку і шкоду для репутації кожного з них. Крім того, перший заявник зазначив, що він був позбавлений статусу адвоката і втратив право балотуватися на виборах.

133. Заявники також просили Суд присудити 500 000 рублів кожному з них на відшкодування штрафу, сплаченого ними за вироком суду. Дана вимога була заявлена за статтею «судові витрати», однак її варто розглядати як вимогу про відшкодування матеріальної шкоди.

134. Уряд стверджував, що у випадку, якщо Суд визнає порушення Конвенції у даній справі, це вже буде достатньою справедливою сатисфакцією. Уряд зазначав, що, у будь-якому випадку, порушення статей 6 та 7 Конвенції (якщо Суд його визнає) стане основою для поновлення кримінального провадження у справі заявників, відповідно до статті 413 КПК. Уряд відзначив, що у випадку винесення виправдувального вироку заявники отримають право вимагати компенсацію і тоді вже зможуть представити відповідні вимоги національним судам.

135. Суд визнав порушення статті 6 Конвенції і вважає, що, з урахуванням обставин даної справи, страждання і неспокій, які перенесли заявники, не можуть бути компенсовані самим тільки визнанням факту порушення. Здійснюючи оцінку на засадах справедливості, Суд присуджує заявникам 8 000 євро відшкодування моральної шкоди.

136. Крім того, Суд посилається на свою сталу практику, відповідно до якої у випадку заявника, стосовно якого були порушені права, гарантовані статтею 6 Конвенції, необхідно, наскільки це можливо, відновити становище, в якому він би перебував, якби вимоги цієї статті не були порушені, і що, в принципі, найприйнятнішим способом відновлення порушеного права буде поновлення провадження (див, з відповідними змінами, *«Оджалан проти Туреччини» (Öcalan v. Turkey)* [ВП], № 46221/99, п. 210 (наприкінці), ЄСПЛ 2005-IV, та *«Попов проти Росії» (Popov v. Russia)*, № 26853/04, п. 264, від 13 липня 2006 року). Це стосується обох заявників у даній справі. При цьому Суд зауважує, що стаття 413 КПК передбачає підставу для поновлення провадження у випадку визнання Судом порушення Конвенції.

137. З огляду на вищезазначене, Суд приймає запевнення Уряду про те, що провадження у кримінальній справі заявників буде відновлено, і відзначає, що в рамках перегляду справи на національному рівні заявники матимуть можливість сформулювати свої вимоги про відшкодування матеріальної шкоди і домогтися їх розгляду національними судами. Тому Суд відхиляє вимоги заявників стосовно відшкодування матеріальної шкоди.

В. Судові витрати

138. Перший і другий заявники просили присудити їм 48 053 євро та 22 893 євро, відповідно, для компенсації судових витрат, понесених під час розгляду справи на національному рівні та в Суді. Вони надали договори та квитанції на підтвердження гонорарів адвокатів, а також проїзні документи та квитанції про оплату проживання у готелі на підтвердження витрат, понесених під час судового розгляду їхньої справи в м. Кіров.

139. Уряд висловив заперечення щодо вимог заявників на тій підставі, що присудження компенсації судових витрат у даній справі буде рівнозначним скасуванню вироку національного суду від 18 липня 2013 року. Уряд вважав, що ці вимоги можуть бути заявлені в рамках нового провадження на національному рівні.

140. Відповідно до практики Суду, заявник має право на компенсацію судових витрат, якщо буде доведено, що такі витрати були необхідними і дійсно понесеними, а їх розмір був розумним. Крім того, рішення про присудження судових витрат пов'язано з визнанням факту

порушення Конвенції, і порушення статті 6 Конвенції не є виключенням з цього правила (див., серед останніх прецедентів, рішення у справі «Волков та Адамський проти Росії» (*Volkov and Adamskiy v. Russia*), №№ 7614/09 та 30863/10, пп. 68 та 71, від 26 березня 2015 року, в якому Суд визнав порушення статті 6 Конвенції і присудив компенсацію судових витрат). Тому Суд відхиляє заперечення Уряду щодо того, що присудження судових витрат буде рівнозначним скасуванню вироку національного суду у даній справі.

141. У даній справі, яка мала певну складність і передбачала проходження декількох інстанцій національних судів, а також провадження в Суді, мало місце порушення статті 6 Конвенції. Беручи до уваги надані документи та вищевикладені критерії, Суд вважає розумним присудити заявлені суми в повному обсязі, за вирахуванням суми штрафу, сплаченого заявниками за вироком суду (500 000 рублів кожним із заявників або близько 5 800 євро за обмінним курсом, чинним на дату винесення вироку)¹. Суд присуджує першому та другому заявникам 42 253 євро та 17 093 євро, відповідно,² компенсації судових витрат, плюс будь-які податки, якими можуть обкладатися зазначені суми.

С. Пеня

142. Суд вважає за доцільне призначити пеню, виходячи з розміру граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, до якої має бути додано три відсоткові пункти.

НА ЦИХ ПІДСТАВАХ СУД:

1. 1. Одноголосно *вирішує* об'єднати заяви;
2. Одноголосно *визнає* скарги за статтями 6 та 7 Конвенції прийнятними і, більшістю голосів, решту скарг у заявах – неприйнятними;
3. Одноголосно *постановляє*, що мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції;

---

1. Зміни, внесені 24 серпня 2016 року: додано текст такого змісту: «за вирахуванням суми штрафу, сплаченого заявниками за вироком суду (500 000 рублів кожним із заявників або близько 5 800 євро за обмінним курсом, чинним на дату винесення вироку)».

2. Зміни, внесені 24 серпня 2016 року: у попередній редакції: «48 053 євро та 22 893 євро».

4. Одноголосно *постановляє*, що немає необхідності розглядати решту скарг за статтею 6 Конвенції;
5. Одноголосно *постановляє*, що немає необхідності розглядати скаргу за статтею 7 Конвенції;
6. *Постановляє*
  - (а) шістьма голосами проти одного, що впродовж трьох місяців від дати, коли це рішення набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач повинна сплатити кожному заявнику 8 000 євро (вісім тисяч євро) на відшкодування моральної шкоди, разом із будь-якими податками, що можуть нараховуватись на цю суму; ця сума має бути конвертована в національну валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу;
  - (а) одноголосно, що впродовж трьох місяців від дати, коли це рішення набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач повинна сплатити обом заявникам разом 42 253 євро (сорок дві тисячі двісті п'ятдесят три євро)¹ на відшкодування судових витрат, разом із будь-якими податками, що можуть нараховуватись на цю суму; ця сума має бути конвертована в національну валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу;
  - (с) одноголосно, що впродовж трьох місяців від дати, коли це рішення набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач повинна сплатити другому заявнику 17 093 євро (сімнадцять тисяч дев'яносто три євро)² на відшкодування судових витрат, разом із будь-якими податками, що можуть нараховуватись на цю суму; ця сума має бути конвертована в національну валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу;
  - (d) одноголосно, що з моменту закінчення зазначеного тримісячного строку і до повного розрахунку на зазначені вище суми нараховуватимуться прості відсотки у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, що діятиме в цей період, плюс три відсоткові пункти;

---

1. Зміни, внесені 24 серпня 2016 року: у попередній редакції: «48 053 євро (сорок вісім тисяч п'ятдесят три євро)».

2. Зміни, внесені 24 серпня 2016 року: у попередній редакції: «22 893 євро (двадцять дві тисячі вісімсот дев'яносто три євро)».

7. Одногосно *відхиляє* решту вимог заявників щодо справедливої сатисфакції.

Вчинено англійською мовою і повідомлено письмово 23 лютого 2016 року відповідно до пунктів 2 та 3 правила 77 Регламенту Суду.

Маріалена Цірлі (Marialena Tsirli) Луїс Лопес Герра (Luis López Guerra),
Заступник секретаря Голова

Згідно з пунктом 2 статті 45 Конвенції та пунктом 2 правила 74 Регламенту Суду до цього рішення додається окрема думка суддів Ніколау, Келлера та Дєдова.

Л.Л.Г.
М.Ц.

СПІЛЬНА ОКРЕМА ДУМКА ЧАСТКОВОЇ НЕЗГОДИ СУДДІВ НІКОЛАУ, КЕЛЛЕРА ТА ДЄДОВА

1. З підстав, викладених у пунктах 102-121 цього рішення, ми повністю згодні з більшістю колег у тому, що в даній справі мало місце порушення статті 6 Конвенції. Ми також проголосували разом із більшістю з питання щодо порушення статті 7 Конвенції. Водночас, ми не може погодитися з висновком колег щодо того, що скарга заявників за статтею 18 Конвенції є неприйнятною. Наші колеги вважали, що, беручи до уваги висновки Суду з питання щодо порушення пункту 1 статті 6 Конвенції, немає необхідності розглядати інші скарги заявників за статтями 6 та 7 Конвенції. Проте вони обрали інший підхід при розгляді скарги за статтею 18 Конвенції, визнавши скаргу неприйнятною. З усією повагою, ми не можемо погодитися з цією думкою.

2. По-перше, ми вважаємо, що підхід більшості колег недооцінює важливість статті 18 Конвенції. У тексті цієї статті всього лише йдеться про те, що «обмеження, дозволені згідно з [цією] Конвенцією щодо зазначених прав і свобод, не застосовуються для інших цілей ніж ті, для яких вони встановлені». Однак підготовчі матеріали, які використовувалися при розробці тексту цієї статті, свідчать про те, що вона була задумана як гарантія захисту від неправомірних обмежень прав та свобод, передбачених Конвенцією, а, отже, повинна була запобігти відродженню недемократичних режимів у Європі. Стаття 18 Конвенції повинна була забезпечити Європу новим підходом, необхідним для «боротьби з тоталітаризмом», що виходитиме з розуміння того, що держави завжди можуть знайти – і завжди знаходитимуть – приводи або підстави для того, щоб обмежити, лімітувати або повністю вихолостити особисті права та свободи: з цією метою завжди можна зловживати такими громадськими інтересами, як «мораль, порядок, громадська безпека і, насамперед, демократичні права»¹. Так, ранньою версією цієї статті, що була запропонована Консультативній асамблеї Правовим комітетом, заборонялося «будь-яке обмеження гарантованої свободи з мотивів, які ґрунтуються не на загальному блазі або спільному інтересі, а на міркуваннях держави»². Ця версія статті 18 Конвенції була частиною універсальної статті про обмеження, що була представлена на початковому етапі підготовки

---

1. Заява Лодовіко Бенвенуті (Lodovico Benvenuti) (Італія) на першому засіданні Консультативної асамблеї Ради Європи, Страсбург, 8 вересня 1949 р., у збірнику «*Travaux Préparatoires*» Європейської конвенції з прав людини, т. I (Мартінус Нейхоф (Martinus Nijhoff), Гаага 1975 р.), с. 179–180.

2. Збірник «*Travaux Préparatoires*», *цит. праця*, т. I: Підготовча комісія Ради Європи; Комітет міністрів, Консультативна асамблея, 11 травня – 8 вересня 1949 р., с. 200.

тексту Конвенції і поширювала свою дію на всі права та свободи, передбачені Конвенцією¹.

3. Стаття 18 у тому вигляді, в якому вона була остаточно закріплена в Конвенції, мала вийти за межі прав і свобод, передбачених Конвенцією, щоб захистити осіб від обмеження їхніх прав, яке суперечить духу Конвенції, у тому числі кримінального переслідування з політичних мотивів. Дане застосування статті також знайшло своє відображення в практиці Суду, незважаючи на те, що Суд досить нечасто визнавав порушення статті 18 Конвенції, з огляду на суворий стандарт доведення, що обумовлений дією презумпції сумлінного дотримання державами своїх зобов'язань за Конвенцією². Проте Суд констатував цілу низку порушень статті 18 Конвенції – наприклад, у рішенні 2012 року в справі «Луценко проти України», де визнав, що кримінальну справу щодо заявника було порушено не лише з метою притягнення його до кримінальної відповідальності за підозрою у вчиненні злочину, але також «для інших цілей», зокрема, щоб покарати його за те, що він наполягав на своїй невинуватості і намагався оспорити обвинувачення, висунуті проти нього, в засобах масової інформації³. Ще одним прикладом є рішення 2014 року у справі «Ільгар Мамедов проти Азербайджану» (*Ilgar Mammadov v. Azerbaijan*), в якому заявника викликали на допит у поліцію наступного дня після опублікування в його блозі відомостей про масові заворушення, які влада прагнула приховати від широкої громадськості. Після цього щодо нього було порушено кримінальну справу. З огляду на відсутність «об'єктивної інформації, що свідчить про наявність сумлінних підозр стосовно заявника»⁴, Суд визнав достатньо доведеним той факт, що «справжньою метою оскаржуваних заходів було змусити заявника замовчати або ж покарати його за критику Уряду, а також за спроби поширити відомості, які Уряд намагався приховати і які заявник вважав такими, що відповідають дійсності»⁵. Крім того, є ще декілька прикладів рішень, в яких Суд застосовував статтю 18 Конвенції до судового провадження, порушеного з політичних мотивів⁶. Незважаючи на поодинокі застосування положень цієї статті до такого роду провадження, тим не менш, даний підхід знаходить своє підтвердження в практиці Суду.

---

3. Там само.

4. «Луценко проти України» (*Lutsenko v. Ukraine*), № 6492/11, пп. 106–07, від 3 липня 2012 року.

5. Згадане вище рішення у справі «Луценко проти України», пп. 106-09.

6. «Ільгар Мамедов проти Азербайджану» (*Ilgar Mammadov v. Azerbaijan*), № 15172/13, п. 142, від 22 травня 2014 року.

7. Згадане вище рішення у справі «Ільгар Мамедов проти Азербайджану», п. 143.

8. Для порівняння, «Ходорковський і Лебедєв проти Росії» (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*), №№ 11082/06 та 13772/05, від 25 липня 2013 року; «Чеботарі проти Молдови» (*Cebotari v. Moldova*), № 35615/06, від 13 листопада 2007 року; «Гусинський проти Росії» (*Gusinskiy v. Russia*), № 70276/01, ЄСПЛ 2004-IV; та «Тимошенко проти України» (*Tymoshenko v. Ukraine*), № 49872/11, від 30 квітня 2013 року.

4. По-друге, ми вважаємо, що більшість суддів без необхідності, а також без будь-якого обґрунтування обмежують сферу застосування статті 18 Конвенції. Звичайно ж, ми визнаємо, що не слід посилатися на статтю 18 з метою протидії всім можливим формам зловживання владними повноваженнями. Суд – а також сам текст статті 18 – недвозначно вказують на те, що дане положення закріплює додаткове право, на яке можна посилатися лише у поєднанні з іншою статтею Конвенції¹. Проте важливо відзначити, що така інша стаття Конвенції може й не бути порушеною. У даній справі ставиться питання про те, чи можна посилатися на статтю 18 у сукупності з будь-яким правом, гарантованим Конвенцією, або лише з тими правами, які прямо передбачають можливість обґрунтованого обмеження. У своїй попередній практиці Суд однозначно допускав застосування статті 18 разом зі статтею 5 Конвенції², статтею 8 Конвенції³ і статтею 1 Протоколу № 1 до Конвенції⁴. Водночас, здається, що Суд також допускав посилання на статтю 18 Конвенції разом із однією з трьох перерахованих статей, а також іншими правами, гарантованими Конвенцією, наприклад, за статтею 6 Конвенції⁵. Крім того, історія розробки тексту статті 18 вказує на те, що автори не мали наміру обмежувати сферу її застосування тими положеннями Конвенції, які містять норми, що чітко передбачають можливість обмеження відповідних прав. Навпроти, в силу *ratio conventionis* ця стаття поширюється на обмеження всіх прав за Конвенцією, за винятком абсолютних прав, які не допускають можливості обмеження і до яких, відповідно, стаття 18, за логікою, не може застосовуватися, наприклад, прав, гарантованих статтею 3.

5. У даній справі Суд вперше постав перед необхідністю застосувати додатковий механізм захисту, передбачений статтею 18 Конвенції, виключно у сукупності зі статтями 6 та 7 Конвенції. Більшість суддів, вперше відповідаючи на питання щодо можливості такого поєднання, вирішили, що на статтю 18 не можна посилатися виключно в сукупності з цими положеннями, які, «в частині, що стосується даної справи, не містять явних або неявних обмежень, які могли б стати предметом розгляду Суду за статтею 18 Конвенції» (див. пункт 129 рішення). З огляду на те, що текст статті 18 Конвенції сформульований у досить

9. Див., зокрема, згадане вище рішення у справі «Гусинський проти Росії», п. 73, та згадане вище рішення у справі «Ільгар Мамедов проти Азербайджану», п. 137.

10. Згадане вище рішення у справі «Ільгар Мамедов проти Азербайджану», пп. 137-44; згадане вище рішення у справі «Тимошенко проти України», пп. 294-301; та згадане вище рішення у справі «Луценко проти України», пп. 104-10.

11. «Хендсайд проти Сполученого Королівства» (*Handyside v. the United Kingdom*), від 7 грудня 1976 року, п. 64, серія А № 24.

12. «БАТ «Нафтова компанія «Юкос» проти Росії» (*ОАО Нефтяная Компания Yukos v. Russia*), № 14902/04, пп. 659-66, від 20 вересня 2011 року.

13. Для порівняння, згадане вище рішення у справі «Ходорковський і Лебедєв проти Росії», в якому Суд висловив доволі неоднозначну думку з цього приводу.

загальних виразах, висновок більшості суддів заслуговував, щонайменше, на окреме роз'яснення.

6. Повертаючись до статті 6 Конвенції, слід визнати, що передбачене нею право однозначно допускає можливість обмеження: положення цієї статті передбачає неминучі обмеження як в силу самого формулювання статті, так і у світлі практики Суду¹. Як і стаття 5, стаття 6 Конвенції не закріплює абсолютне право, але, незважаючи на те, що жодна з цих статей не містить другої частини, текст якої передбачав би можливість обмеження, як у статтях 8-11 Конвенції, проте, такі обмеження можливі². Отже, відсутні підстави, з яких стаття 18 повинна *a priori* застосовуватися виключно в сукупності зі статтею 5, але не зі статтею 6.

7. Стаття 18 Конвенції набуває особливого значення при розгляді справи першого заявника. Справа не лише в тому, що кримінальне провадження щодо нього було несправедливим і становило порушення пункту 1 статті 6; також має місце неоголошена заява про те, що дане судово провадження було пов'язане зі зловживаннями. У результаті кримінального провадження на національному рівні відомого політичного активіста, який критикує уряд, було піддано кримінальному переслідуванню, в ході якого, за визнанням більшості суддів у цій справі, було допущено «свавільне і непередбачуване тлумачення [національного законодавства] на шкоду заявникам, що призвело до явно необґрунтованого результату судового розгляду» (див. пункт 115 рішення). Наслідки такого перекручування закону – шельмування опозиціонерів, щоб змусити їх замовчати під загрозою кримінального переслідування, – належать саме до тих зловживань, захищати від яких повинна стаття 18. Це питання є незалежним від скарги на порушення пункту 1 статті 6, і воно піднімалося заявниками в Страсбурзі в рамках неоголошеної скарги. Тому Суд був зобов'язаний розглянути дану скаргу. Визнання скарги несумісною *ratione materiae*, як це зробили більшість суддів, йде врозріз з *ratio conventionis* та попередньою практикою Суду за статтею 18. На цій підставі, незважаючи на те, що ми не вважаємо себе уповноваженими ухвалювати рішення по суті відповідної скарги заявників, ми вважаємо,

14. «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» (*Van Mechelen and Others v. the Netherlands*), від 23 квітня 1997 року, пп. 54 та 58, *Збірник постанов та рішень 1997-III*; «Дорсон проти Нідерландів» (*Doorson v. the Netherlands*), від 26 березня 1996, п. 72, *Збірник 1996-II*; «Девеєр проти Бельгії» (*Deweert v. Belgium*), від 27 лютого 1980 року, п. 49, серія А № 35; «Карт проти Туреччини» (*Kart v. Turkey*) [ВП], № 8917/05, п. 67, ЄСПЛ 2009 (витяги); та «Герен проти Франції» (*Guérin v. France*), від 29 липня 1998 року, п. 37, *Збірник 1998-V*.

15. Лише статті 2, 3, пункт 1 статті 4 та стаття 7 Конвенції містять абсолютну норму у контексті статті 15 Конвенції, що означає, що вони не допускають відступу від зобов'язань під час надзвичайної ситуації. Крім того, у той час, коли втручання у право, гарантоване статтею 3 Конвенції, не може бути виправдане, насправді допускається виправдання втручання в статтю 6 Конвенції.

що Суд повинен був оголосити скаргу на порушення статті 18 Конвенції прийнятною.